

United States Holocaust Memorial Museum
Oral History Interview
Slovak Witnesses Documentation Project

United States Holocaust Memorial Museum

Rozhovor s Jozefom Kardošom

RG-50.688.0027.01.01

Pekné popoludnie vám želáme a ďakujeme, že ste sa s nami stretli. Môžete sa nám prosím predstaviť?

Som Jozef Kardoš.

Kedy ste sa narodili?

Dvadsiateho ôsmeho marca tisícdeväťstotridsaťšesť.

A kde ste sa narodili? Kde?

V Rajci.... V Rajci, okres Žilina.

Pán Kardoš, my sme sa stretli už spolu pred pár týždňami a vy ste nám vtedy porozprávali vaše spomienky na obdobie Slovenského štátu a Druhej svetovej vojny.

Sorry... We have shadow...

Takže mali sme teraz kratučnú prestávku, aby sme upravili svetlá a budeme pokračovať tam, kde sme skončili. Vlastne – my sme tu u vás už boli pred pár týždňami a vy ste nám vtedy porozprávali svoje spomienky...

Hej.

Z obdobia Slovenského štátu a Druhej svetovej vojny. A dnes sme za vami vlastne prišli znovu, aby sme si tieto vaše spomienky nahrali na videokameru, na videozáznam. Takže pán Kardoš, vy ste vyrastali v Rajci.

Áno.

Žili v Rajci židia?

Áno.... áno. Tam ich bolo niekedy v devätnástom storočí okolo dve tisíc. Potom, keď sa postavila košicko-bohumínska trať, tak sa odsťahovalo veľmi veľa z nich, sem do Žiliny. A boli to všetko pravdepodobne to boli obchodníci najviac. A...

A koho, koho si vy pamätáte z detstva? Aké židovské rodiny, koľko tam vtedy bolo židovských rodín, keď vy ste vyrastali, keď vy ste žili v Rajci?

No ja som to nepočítal, pretože nás držali tak akože, ja som z ulice nesmel ďalej odísť, lebo ja som bol lotor, šinter na kvadrát. No... Ale... no... Mahrera to bol mäsiar, potom Telekovú pani,... no a po krčmách som nechodil, lebo oni mali krčmy, obchody s textilom a takéto veci, poväčšine to boli živnostníci malí. A takže týchto dvoch, tí boli také najvýraznejšie osobnosti.

Pán Mahrer bol mäsiar a pani Teleková bola...?

Pani Teleková bola mama doktora Teleka, ktorý bol v právnickej kancelárii u doktora Tisa. V procese s Tisom mu robil... no neviem, či svedka, alebo obhajobu, ale...

Hm.

Ale pravdepodobne aj obhajoval nejako. No...

A ten pán Telek bol v tom čase právnik v Rajci?

Pán Telek... pán Telek... no ja si ho nepamätám, ja som ho nepoznal, ale viem to z počutia, ako že... ako sa to odohrávalo v štyridsiatom siedmom.

Hm.

Tak to viem. Ale pani Telekovú som poznal až po povstaní, keď prišla po vojne domov. Do toho času som ju nepoznal. No ale k Mahrerovi sme chodili na mäso a sem tam nejaký ten plátok salámy alebo čosi takého, tak... Tak sme to poznali. On... to... bola tam vtedy ešte taká nejaká... tradovalo sa proste z Prvej republiky, že židia deti berú a vraždia, berú ich, z krvi sťahujú, a takéto všelijaké nezmyselnosti. To bolo z Čiech sa to myslím dopra... donieslo, takáto hláška... No a ináč... No neviem, tých ostatných si skutočne nepamätám. Len si pamätám to, keď odchádzali, tak ich viedli gardisti v civile, s puškami na pleci, do vlaku. To si pamätám, lebo som sa motal vtedy na skládke dreva a videl som ich teda ako išli do toho oného. Už potom ďalej, čo sa robilo, tak to bolo zase len... arizovali sa majetky, licitovali sa polia, starý otec kúpil napríklad rolu od Teleka, no ale doktor Telek hovoril na súde: „Ja som peniaze nedostal, ja som roľu nepredal. Ak ju chcete, prosím položte peniaze na dosku...“ Tak prišiel starý otec o štyridsaťpäť tisíc.

Hm.

Slovenských korún. No...

Chcem sa ešte opýtať na to, čo ste vraveli, že boli... chodili také... také nejaké proste povery o tých židoch, že... že brali...

Tým sa živila tá nenávisť.

Hm. A vy ste to počuli, takéto niečo, že...?

No áno, to sa rozprávalo medzi ľuďmi, no keď sedeli ľudia, takto po večeroch na lavičkách a prišli do reči, tak: „Joj, ten je taký, ten hentaký, ten onaký...“ no... Takže...

Takže ste sa takto dozvedeli od ľudí takéto...?

Tak sa to... prenášalo sa to, no.

A aj tam o tých vašich miestnych židoch rajeckých to hovorili? Že sú takí, že berú tie deti na...?

Nedávno bolo čosi o tom, že sa to jednalo o Čechov kdesi... kdesi sa čosi prihodilo, nejaký kriminálny prípad. A zvrtilo sa to na to, že židia berú deti a že ich sťahujú z nich krv a takéto veci, no...

Hm.

No... Takže, ja neviem, to nikto nepotvrdí teraz už... Ani sa to nepotvrdilo. Len bolo treba tých ľudí obviňovať, aby sa dostali do žalára.

Hm.

No...

Ale hovorili to Ľudia konkrétne aj o niekom tam u vás v Rajci, že takéto niečo urobil, alebo chce urobiť...? Že by bol ukradol nejaké...?

O jednom prípade sa hovorilo, že... bola tam nejaká služobná...

Zavrieť okno, tam strašne fúka...

Bola tam nejaká služobná a tú že zobrali, a že ju mali na koryte a že ju chceli ako proste dorezať a zobrať, stiahnuť krv. Čo je na tom pravdy...?

Hej.

Viete decká... Čo počujem, to si zapamätám, ale aká bola reália, ťažko povedať. No...

Hm.

Ale neviem, tam vrieskala údajne, tam búchalo... a potom ten majiteľ domu, kde sa to odohrávalo, že potom rozbil sekerou dvere a že ich tam odtiaľ vyhnal. Neboli, nebol tam jeden, že bola skupina.

Hm. Skupina židov z Rajca?

A... áno.

Hm.

Ale bol jeden vynikajúci lekár, doktor Klein, za ktorého orodoval ešte aj doktor... e... dekan Marsina, pred esesákom kľáčal a prosil ho, aby ho nechal doma, aby ho nebral nikde. Až niekde myslím v štyridsiatom treťom, alebo v štyridsiatom štvrtom ho odviekli.

To bol... a to bol váš miestny lekár v Rajci? Doktor Klein?

No boli dvaja, predtým boli traja. Doktor Klein, doktor Kalužaj a doktor Pokorný. A tento doktor Klein dožil myslím deväťdesiatpäť rokov, ale bol vynikajúci internista. A vynikajúci diagnostik.

Hm.

Mňa liečil na zápal pľúc. Lenže ja som bol tak nepodarený, že už nemal ani lieky pre mňa. Tak mňa vyliečilo víno. Obklady. No ale ešte mal na onom... tam bola synagóga, pri synagóge tam bola bytovka nejaká, kde bývali viaceré rodiny, a tam mal vypísané meno, Davidovu hviezdu, „Jude“ MUDr. Klein, Viliam, no... Tak to... Ale keď bol niekto vážne chorý tak išiel za Kleinom.

Hm. A tento nápis na tom dome, „Jude“ doktor Klein... mal to tam prečo? Prečo tam mal ten nápis?

Každý vedel, kde býva, ale... no ja som... neviem, neviem... Ten dôvod nepoznám, ale nosili všetci tie hviezdičky, žlté.

Hm. A spomínate si, od akého obdobia museli nosiť tie hviezdy židovské?

To už si nepamätám, to už neviem.

Koľko vy ste asi mali rokov vtedy?

Ale... prosím?

Koľko ste mali rokov vtedy?

No ja som tridsiaty šiesty ročník, to je, čo som mal? Osem rokov, deväť? Deväť, keď bola fronta.

Hm.

V štyridsiatom piatom.

A toto bolo ešte pred...?

Ešte pred.

Štyridsiatym piatym?

Ešte pred.

Už ste cho... boli školák vtedy, chodili ste do školy?

Školák, už som chodil do školy. Ešte si pamätám, že doktor Tiso prišiel z Bratislavy, že ako prezident na Tatrách dvanástke, do Súkenky vtedajšej, neskoršie Slovensko, keď štyri ženy tam štrajkovali a boli nespokojné s vedením.

Hm.

No pretože on tam dva roky pred tým bol, asi tridsať sedem, tridsať osem, tak on tie ženy poznal. „Čo sa vám nepáči?“ zavolať si direktora: „Takéto veci mám...“ no a ten na neho, že: „Dá sa to splniť?“ – „Áno, bez problémov.“ Takže vybavil to za pol hodinu, všetko.

A doktor Tiso bol vtedy už prezident? Už bol prezident v tom období?

Už bol prezident, áno.

Hm.

Ani žandári nevedeli, že je tam. Žiadna ochranka, nikto, úplne sám.

Hm.

Úplne sám. Takže...

Takže nebola okolo toho jeho príchodu nejaká taká slávnosť, alebo nejaká ceremónia?

Ani nápad, nikto. Ja zase, ako Jerguš Lapin sa motal pri vode a pri dreve. Tak ja sa som ho videl v tom aute ako prišiel do tej Súkenky, videl som ako odchádzal.

Hm.

Takisto, ako som videl tých židov, keď odvádzali, to bola chvíľka... čo ja viem... prešli päťdesiat alebo sto metrov a už som sa ďalej o to nezajímam. Ja som nevedel, o čo ide v podstate.

Hm.

Nevedel nikto, čo sa deje, no.

Nevedeli ste, že prečo ich odvádzajú, alebo... a kam?

Nikomu nikto nič nepovedal. Len si pamätám, že ľudia, ktorí mali rádia, tak sa stiahli. Všetky rádia z obce sa stiahli a uložili sa v hasičskej strá... v hasičskej zbrojnici.

Hm.

Aby ľudia nemohli počúvať správy. No tí, čo mali fířka, tak tí si porichtovali, alebo si ich schovali, a tak, ale kto mal prihlásené, tak nevedel potom nič. No a o týchto veciach vôbec sa nehovorilo.

A vy ste mali rádio?

My sme mali prvé rádio až keď stiahli do tej hasičskej zbrojnice a veliteľ, nejaký pán Šmigut, hovorí: „Tu je kopa rádií,“ on bol Chorvát, on tak srbochorvátsky-slovensky rozprával, tak to pantal. „Tu je kopa rádií, tak si požičajte, a keď bude po všetkom, tak potom musíte vrátiť,“ aby si ich mohli zobrať, svoje mašinky.

Hm.

No. Tak to bolo naše prvé rádio. Potom bol Talizman, a tak...

Takže vy ste neodovzdali rádio, vy ste si mohli zobrať z tých odovzdaných, hej?

My sme si požičali. Cha... cha... cha...

A to bolo nejaké nariadenie, alebo akým spôsobom to bolo organizované?

Nariadenie, nariadenie. To bolo nariadenie.

Hm.

To... mocní si prispôsobia všetko pre seba, no... takže...

A spomínate si aj, v ktorom roku to bolo? Približne? To bolo už za Slovenského štátu? Alebo ešte...?

Áno, to som už chodil do školy.

Už ste chodili do školy.

Už som chodil do školy a bolo to pravdepodobne ešte štyridsaťtri, štyridsaťštyri, tam niekde. Už keď to bolo moc našponované.

Hm.

No... ešte si pamätám jeden taký prípad, že sused od naproti, nebohý Pastva, pomáhal židom niesť v kufroch nejaké veci do hôr, ku partizánom a bolo to práve na deň povstania, keď prišli Nemci, a tam sa takisto dekan Marsina nejakým spôsobom zaujímal o to, aby nerobili nejaký protiútok, pretože pred Rajcom stáli obrnené vozy, tanky a na veži v kostole, hore na vrchu, to je asi šesťdesiat metrov, lebo tak nejakým spôsobom, mali partizáni ťažký guľomet. A Marsina dekan vyšiel na onú, na vežu a hovorí: „Chlapi prosím vás, majú tanky, majú delá, spravia z Rajca smetisko. Stiahnite sa. Choďte ďalej niekde, choďte preč.“ Tak odišli. No a tento Pastva, už následne, ako tí Nemci vtrhli do Rajca, tak sa rozleteli

po uliciach a všade, do každej diery strčil hlavu, „Nichts Partisan? Nichts Partisan?“ No a Pastva zavrel za sebou dvierka, na plote, a v tú ranu už štekal guľomet do ulice. Tesne jemu za päťami.

Hm.

No mal šťastie, boli by ho zobrali, alebo zabili.

Takže dekan Marsina vlastne povedal tým partizánom, aby sa stiahli?

Aby odišli, pretože boli plne vyzbrojení, tí Nemci nešli s ľahkými guľometmi alebo...

Hej.

Alebo s puškami.

Hm.

Oni šli s ťažkou výzbrojou. Tanky, kanóny a čo ja viem, čo všetko tam bolo. No potom...

A spomenuli ste, že to sa stalo práve v deň povstania...

Áno.

Takže v deň vypuknutia povstania?

Áno.

Dvadsiateho deviateho augusta?

Áno. Dovtedy sme nevedeli ako vyzeral nemecký vojak.

Hm. A ktorý deň to bolo?

Dvadsiateho deviateho augusta.

Hm.

Ma skúšate?

Cha, cha... No či si to dobre pamätám, totiž. Cha... cha... cha... O to ide.

Hej.

Takže dovtedy sa nič v Rajci nedialo, bol...?

Okrem tých židov.

Áno.

Tí boli predtým.

A to sa... to sa kedy stalo?

Prosím?

To sa kedy stalo, keď tých židov ste videli, ako ich odvádzali?

To bolo ticho, nikto na ulici, všetko prázdne, mŕtvo. Len oni akurát išli a ešte sa potom hovorilo, že nejaká... nejaká dievka tam... neviem, skôr narodená, že bola vo vysokých teplotách a prišiel ku nej jeden z tých gardistov, hodil na ňu kabát: „A pod“. A v noci vyraboval tú celú chalupu.

Hm.

No zneužívali to, no.

Hej. A vravíte, že toto bolo ešte skôr ako začalo to povstanie, ako odviekli tých židov, hej?

No áno, áno. Áno, áno, áno. Po povstaní už nemali šancu, lebo nebolo to...

Ako dlho teda...? O koľko skôr to asi bolo?

To vám nepoviem presne, ale spomínam si ešte, jedna židovka bola v Kľáčoch, stará pani a tí vojaci, to boli mladí, dvadsať, dvadsaťdva roční chalani, tak si robili z nej žarty a... Proste bolo to také znevažovanie svojim spôsobom. Strieľali do vzduchu a ona popri trati a po priekope chodila a schovávala sa a hnali ju až do Rajca, ale čo urobili s ňou ďalej, neviem.

Hm. A to ste vy...

Či ju nezastrelili, alebo čo urobili.

To ste videli ako tú pani...?

To som videl, to som videl.

A kde ste to videli, v tých Kľáčoch, alebo v Rajci ste to videli?

To bolo... strážny domček pred Rajcom, takzvaná vochterňa, tak od Kľáča po tú vochterňu som videl, ako ju hnali.

Hm.

Potom už neviem, čo sa s ňou stalo.

A tí vojaci, akí to boli?

No boli Nemci.

Nemeckí vojaci?

Nemeckí vojaci.

Podľa čoho ste to vedeli, že sú to nemeckí vojaci?

No podľa uniformy. Slovenský vojak, ten bol buď v koncentráku, alebo v horách. Lebo púšťali z lietadiel, zhadzovali letáky, „Vráťte sa domov, nič sa vám nestane.“ A keď sa vrátil, tak prišli pre neho gestapáci a odpratali do koncentráku. No...

Hm.

A keď sa staval na odpor, tak guľka bola najlacnejšia.

Takže toto s tou pani v tých Kľáčoch, to vlastne bolo...

To sa...

Už keď boli Nemci v Rajci.

Nieкто, nieкто išiel do kostola do Rajca, tadiaľ chodia ľudia do Rajca do kostola a nieкто to videl na kraji v Kľačoch. A išiel na bicykli, tak rozkrikoľ, že tam naháňajú nejakú židovku. No tak decká, to viete, všetko chceme vidieť. Chceli sme to vidieť. Tak sme sa rozbehli a tak sme to videli. No...

A toto bolo kedy, ešte pred povstaním, alebo už...?

Pred, pred. Pred, pred, pred.

Hm.

No... pardon... toto naháňanie už bolo po povstaní.

Po povstaní?

Pretože tam už boli nemeckí vojaci.

Áno.

Hej?

Ale tá prvá situácia, ktorú ste videli...?

Prvá situácia, to bolo ešte pred povstaním.

Hm. A bolo to v tom istom roku, ako vypuklo povstanie, alebo oveľa skôr?

Asi áno, asi áno. Asi áno. To si presne nepamätám, to sú také záležitosti, že to nebolo... až tak...

A ako si spomínate na tú situáciu, čo ste tam presne videli? Čo sa dialo? Boli ste na ulici a teraz ako by ste popísali podrobne, že čo ste videli? Ako sa vám to vybavuje pred očami?

Išli v klúde, ticho, ako ovečky na jatky. Bez odporu. No lebo keď mal... tí gardisti, keď mali pušky, to nebola jednoduchá vec. Kto má zbraň, má moc. No.

Koľko tam bolo tých židov?

Neviem, to mohlo byť, podľa môjho odhadu takých tridsať, štyridsať ľudí mohlo byť. Deti tam neboli, tie som nevidel.

Hm. Takže dospelí ľudia?

Dospelí ľudia.

Aj muži, aj ženy?

Áno.

Boli tam aj nejakí starí ľudia s nimi?

To neviem. Pretože niektorým sa podarilo ujsť do hôr. Aj tuto sme mali suseda, ten sa skrýval na Myjave v kopcoch, na Myjavských lazoch.

Hm. A ten sa ako volal, ten váš sused?

Pán Frankl Štefan.

Ale to bolo už tuto, či...?

To nie, to nesúviselo s týmto, ale keď prišiel sem bývať, tak sme sa potom časom tak nejako zblížili a rozprával mi o tom, ako tam... ako sa skrývali, že boli v prvom rade boli treba topánky dobré a mať sa čoho najesť a kde sa vyspať.

Ale on teda nebol z Rajca, s ním ste sa vlastne stretli až tu...?

Nie, on bol Žilinčan...

Tu v Žiline, keď ste sa presťahovali sem.

Veľkoobchod s textilom.

Hm.

No...

A to, čo ste videli v tej... v tom Rajci, hovoríte teda, že tam bolo asi tridsať alebo štyridsať ľudí, a že s nimi išli gardisti.

Áno.

Ako ste vedeli, že sú to gardisti?

Iný pušku nedostal. A iný by to ani nebol robil.

Hm. Ako boli oblečení?

Normálne v civile. Nemali uniformy.

Takže ste vedeli podľa toho, že boli ozbrojení, že sú to...?

No, áno. Áno.

Že sú to gardisti?

Áno.

Aj ste poznali niektorých z nich?

To už si nepamätám teraz, ale tí, čo sa v tom kúpali, tak tí dostali svoje.

To boli... odkiaľ boli tí gardisti?

Tí gardisti?

Hej.

To boli Rajčania. To boli Rajčania, možno, že tým obchodíkom boli dlžní. A bol rád, že sa ho zbaví, že mu nemusí platiť dlh. To boli komplikácie všelijaké tam.

A nespomínate si na nejaké konkrétne mená?

Nie. Neviem. Len... no neviem. Na mená si nepamätám, no. Oni mali každý také nejaké ako meno, priezvisko oficiálne a ešte nejaké prírnenie, nejaké charakteristické znaky, ktoré ho identifikovali v tej spoločnosti.

Hej. Ani na takú prezývku nejakú si nespomínate, nejakých tých konkrétnych ľudí, ktorých ste tam stretli, týchto gardistov?

Ale poznám, bol tam krčmár, Cvantál ho volali. No tak... ten... To bola taká gazdovská krčma a keď chodili k nemu gazdovia, tak: „Kde ste zobrali takú dobrú slivovicu?“ – „No to je tá z tej kade, čo Žofa vyvážala z jamy, z tohto, zo žumpy,“ cha... cha... No lebo mu kradli kvas.

Hm.

Tak si musel chrániť.

A tento pán Cvantál, on bol gardista?

To bol žid.

To bol židovský...

Krčmár.

Krčmár, aha.

To bol žid. Áno.

Takže to bol ďalší z tých...

Z tých postihnutých...

Rajeckých židov, na...

Z tých židov... Áno.

Ktorých si pamätáte...

Áno, áno.

Z detstva... Hej?

Ja som ho osobne nepoznal, ja som... rozprávalo sa o ňom, ako kadejaké také historiky, o tom, že ako obšívaj ľudia, a tak, ale to... to je mimo.

A to, čo ste videli, ako gardisti teda sprevádzajú tú skupinku židov, ako ste vedeli, že to boli židia? Tí ľudia?

Iní nemali na to šancu ísť. To bolo proste... potom sa to teda vytiahlo na svetlo, že to boli židia, že ich odpratali všetkých. A kopec ľudí, kopec obchodov sa zavrelo.

Hm. Takže... ale v tej situácii, keď ste to videli, tak ste vedeli, že sú to židia?

Ja som to nejakým nevnímam, nejakí neznámi ľudia, no, tak.

A potom ste sa dozvedeli...

Až potom som sa dozvedel, že to boli židia.

Mali nejaké označenia alebo niečo také, tí ľudia?

To som nevidel, ja som ich videl viac menej tak zozadu, zošikma. Takže oni to nosili myslím na ľavom... na ľavej klope, na kabátoch. No.

Takže ale židia v Rajci nosili tie označenia, tie židovské hviezdy? Spomínate si?

No niektorí áno. Niektorí áno.

Spomínate si niekoho konkrétne?

Chodili napríklad, Laco Kohn, to bol pekár, a oni sú pravoverní a sú takí ako liberálnejší niektorí. Tak chodieval a cez Veľkú noc, chodieval a kupoval si tlačenu alebo salámu. Keď je katolícky najväčší pôst. A chodil okolo vody s rybármi a ryby chytal, a krmil sa salámou alebo tlačenkou. Najlepšia pochúťka pre neho. No.

Hm.

Cha... cha.. cha... I keď oni majú bravčovinu zakázanú, to je ako biologická záležitosť, alebo hygiena. No. Takže to boli proste ako obyčajní ľudia, no každý žil, ako vedel. Tam nebolo nejaký... vystupovali... vyčnievali z radu tým, že mali peniaze. Veľmi skromne žili a obchodovali. Väčšinou obchodovali. No.

Hm. A tento pán Kohn, na toho si spomínate, že by bol nosil tú hviezdu židovskú?

Neviem, ja som ho ani nepoznal, ja to viem len z počutia, že čo robil, ako obchádzal Starý zákon a ako jedol...

Aha.

Mäso.

Hm.

No.

A vraveli ste teda, že kopy obchodov potom zrazu bolo zavretých v Rajci...

No keď ich vytiahli a dopratali ich tuto na Záriečí, tam bolo zhromaždisko, tam ich zhromažďovali, bol tam nejaký priestor oplotený a bývalý herec pán Cimbalík, ten o tom písal nejaký taký zážitok, s jeho kamarátom že... myslím, že mu podával nejaký chlieb, alebo niečo takého cez plot.

Hm.

Že ho videl vtedy naposledy, svojho spolužiaka. S ktorým sedel v lavici.

A vy ste videl aj to zhromaždisko, ako to zhromažďovali?

Nie, kde... Z Rajca sa som prišiel do Žiliny, mal som tri roky a päť rokov som sedel doma. No. Ja som nemal ako chodiť. Nás držali rodičia ako psa na oprátke, no. To sa nedalo.

Takže to ste sa potom až neskôr dozvedeli...?

To som postupne,

Že čo sa...?

Sa tie súvislosti dali dohromady. Tak sme sa dozvedeli, čo sa dialo.

Hej. A v tom období, keď ste teda videli, aj ako tých židov odvádzajú tí gardistov preč, vedeli ste, že čo sa deje, hovorili ľudia niečo o tom, že prečo tí židia odchádzajú, alebo kam odchádzajú? Spomínate si, že by doma ste sa dozvedeli niečo?

Kam?

Alebo na ulici, keď sa ľudia rozprávali, že by ste boli zachytili nejaké také informácie?

O tom sa moc nikto nerozprával, lebo takisto, ako za komunistov aj vtedy bolo treba hubu držať. Najlepšie bolo mlčať, viete?

Prípadne, že by bol... ja neviem, keď ste išli... keď ste do kostola chodili, že by bolo niečo spomenuté v rámci kázne...?

Tam už vôbec nie.

Nie, alebo...?

Tam už vôbec nie. Nie, nie. Nie...

Nebolo nič?

Nie, my sme v škole, to bola ešte v tom čase rímskokatolícka škola, takže tam neboli ani evanjelici, tí prišli až v štyridsiatom piatom po skončení vojny. Zlúčili katolícku školu aj tieto, to boli už štátne školy.

Hm.

Tam sa nerozlišovalo.

Takže keď ste vy chodili do školy boli dve školy, bola...

Áno.

Osobitná katolícka a osobitná evanjelická?

Evanjelická a katolícka. Áno.

A židovské deti kam chodili do školy?

No... to neviem, ale panuje jeden taký vtíp, že pýtal sa farár rabína: „Rebe, a prečo sú tie vaše deti také šikovné, schopné a chytré vlastne? A naše, nie sú najsprostejšie, ale sú také, nedajú sa rovnať s vami?“ – „Jaj, naši učitelia chodia na Sorbonnu a vaši len do Martina...“ cha... cha.. cha... Takže... no, to je také...

Hej.

Na oživenie.

Takže neviete, že či deti v Rajci židovské mali vlastnú školu?

Nemali, nemali. Nemali, nemali... Nemali, ale mal som učiteľa, ktorý chodil do školy, do židovskej tu v Žiline, zo Svinnej a to bol najlepší učiteľ, čo som mal v živote.

A toho ste mali v tom Rajci?

Áno, potom učil v Rajci.

A on bol žid?

Nie, do židovskej školy chodil.

Aha.

Ale najlepší učiteľ, čo som zažil.

Hm.

Nebil nás. Hlavu otrepal o tabuľu a bolo dobre. Cha... cha... cha...

Spomenuli ste, že teda keď židia boli z Rajca odsunutí, to čo ste videli, tú situáciu, že zrazu teda ostala kopa obchodov zavretých... Ako ľudia reagovali na ten odsun tých židov?

No potom sa diali tie veci s tým, že niektorí využívali možnosti a vykrádali ich chalupy. Ich majetok sa rozpredával na licitácii. Niečo sa ukradlo, niečo sa predalo, no a to potom... neviem, ale to... kde sa to podelo, to nikto nevie.

A videli ste aj vy osobne nejakú takú situáciu?

Nie. Nie. Keď bolo niečo takého, tak tatko mi povedal: „Budeš doma sedieť a nikde nepôjdeš!“

Hm. Tak ako ste sa dozvedeli, o tom že čo sa dialo, odkiaľ ste sa to dozvedeli?

No tak on už potom prišiel a povedal, tak... Keď sa, tie licitácie napríklad, to som ani nohu nesmel vytiahnuť. No... Ináč ja som zdrhol kde sa dalo, ale nie vždy.

Vy ste spomínali...

To sa vždycky dozvedelo, to vždycky sa, čo sa, kde sa... vždycky porozprávalo... ale to neboli nejaké že na podpis, že to musí byť.

Hej.

Takto alebo tak, no... No...

Vy ste spomínali na začiatku teraz, že ten židovský lekár, doktor Klein...

Áno.

Že on vlastne ešte ostal dlhšie v Rajci žiť?

On bol posledný, áno.

Takže jeho neodviedli vtedy, keď odvádzali tú skupinku, ktorú ste...?

Nie, nie. Nie, nie, nie.

Ktorú ste vy videli?

Asi o rok pozdejšie...

A ostali ešte okrem neho nejakí iní židia...?

Už nie, už nie.

V Rajci? On bol jediný, ktorý zostal?

Jediný.

Hm.

Jeho od... jeho poslali do Mauthausenu... a on bol večne teda veľmi chudý, veľmi štíhly a keď sa vrátil, tak mal vraj štyridsaťpäť kíľ. Takže... No pokiaľ bol doma v Rajci, tak každý zachádzal s ním ako vážený človek, žiadny od... vyvrhel' alebo čosi takého. Aj všetci tí ostatní, to boli ako jedni z nás. No. Len keď prišla tá... náboženstvo a politika rozdelí aj otca, mater.

Hm.

No... aj deti a rodičov, no... A v tomto prípade to platilo takisto.

Takže boli také spory medzi ľuďmi, rozbroje kvôli náboženstvu a kvôli politike?

To až po vojne.

Cez vojnu nie?

To až po vojne. Prišiel tam kaplán jeden a ten začal rozbíjať katolíkov s evanjelikmi. Ale... židia tí si žili svoj život, to bola uzavretá enkláva.

Hm.

No.

A cez vojnu neboli nejaké spory medzi katolíkmi a evanjelikmi?

No vtedy sa ukázalo, kto je kto. Alebo kto je aký človek. Po vojne tam prišiel jeden kaplán a ten začal rozbíjať s tým. A evanjelici boli lepší susedia, ako katolíci niekedy, viete? To bolo... to bola taká dedinka, asi tritisíc obyvateľov a v každom dome bolo remeslo a bol kúsok poľa. A tí ľudia, pretože oni boli odkázaní jeden na druhého, tak si pomáhali. A tomuto kaplánovi to vadilo proste, že tí katolíci nažívajú s tými evanjelikmi v dobrej zhode. No tak to začal rýpať tak všelijako, až to rozrýpal a nesie sa to doteraz.

Hm.

Ešte stále...a to je luterán...

Ako sa volal tento pán kaplán?

Už je nebohý aj tak. Kováč.

Hm.

A potom bol vyšetrovateľ u štátnej bezpečnosti. Doktor teológie, svätý presvätý.

Hm.

A zloduch, ako svet kázal.

Lebo na niektorých iných miestach nám hovorili, že práve počas toho Slovenského štátu sa tie vzťahy aj medzi katolíkmi a evanjelikmi zhoršili. Tak sme počuli. Takže v Rajci nebola taká situácia, to až neskôr, po vojne nastala?

To bolo potom... ten kaplán prišiel niekedy v štyridsiatom druhom alebo treťom.

Hm.

A vtedy bola vypätá situácia, prišli partizáni, pýtali ješ. Po povstaní prišli Ukrajinci, prišli Nemci, a každý bral, čo bolo. Tak ľudia sa... stmelili sa dohromady a snažili sa brániť, ako sa dalo. No a... A potom... ale ja mám najlepších kamarátov evanjelikov.

Hm.

Bez ohľadu na to, pretože náboženstvo nie je merítko človeka.

Hej.

No...

Takže vlastne v Rajci žili katolíci...

Evanjelici a židia.

Evanjelici a židia ako vierovyznanie.

A kto... koho bola väčšina?

Katolíkov.

Katolíci.

Áno, katolíkov.

A boli tam aj nejaké iné národnosti, lebo spomenuli ste, že ten veliteľ tých hasičov bol Chorvát?

To bol ojedinelý prípad. To bol jediný človek takéhoto, ja neviem. Boli tam ľudia, ja neviem, možno maďarskej národnosti, ktorí potom ešte ostali po osemnástom roku, alebo nejakí iní, ale neviem, to boli obyčajní ľudia.

A v Rajci nemeckej národnosti ľudia neboli, tam nežili v tej oblasti?

Nie.

Nie?

Nie, neviem o tom.

Hm.

Neviem o tom. My sme nadávali „Handrbulci...“ Cha... cha... cha... Lebo mali takú, takú pomiešanú, poláтанú nemčinu.

Ale tí žili v nejakých iných obciach, nie priamo v Rajci?

Nie, ani tam na okolí. To nebolo pre nich asi zaujímavé.

Hm.

Nie, tam nebolo. Čo bol priemysel, tak to bol ten drobný, murári, tesári, stolári, rezbári... ja neviem, no... poľnohospodári samozrejme... kováči – ľudia, ktorí potrebovali sa navzájom, jeden druhého. No... takže to, tam Nemci neboli. V Kľačane a v Nitrianskom Pravne tam bolo Nemcov habadej.

Hm.

A to boli tí Handrbulci.

Hm.

Tým nerozumeli ani Nemci. Cha, cha...

A čo sa tyká tej Hlinkovej gardy, tých hlinkovcov...

No.

Lebo na niektorých miestach, keď sme sa rozprávali, lebo hovoríme o tých náboženských vierovyznaniach, tak nám napríklad ľudia hovorili, že väčšinou gardisti boli katolíci.

Áno.

Bola to aj v Rajci tak, alebo boli tam aj nejakí iní?

No ja som ich všetkých nepoznal, ja neviem teda, ale mali sme učiteľa gardistu, to musel byť katolík v katolíckej škole, no... A tí svätí, čo chodili najviacej pred oltár, boli gardisti. No... To bolo... je na tom čosi pravdy, je.

A ako sa tí gardisti miestni v Rajci, ako sa správali?

No neviem. To boli ľudia postihnutí, ktorým chýbala dostatočná hrdosť a sebaúcta. Tak sa potrebovali etablovať takýmto spôsobom. „My sme niečo.“

A čo... čo také konkrétne robili, že teda dávali najavo ľuďom, že sú niečo viac?

Ja som ich videl raz, keď som šiel do kostola, že mali čapice s brmbolcami a čierne čižmy, čierne košele. Alebo hnedé košele... Jediný raz, viackrát neviem.

Že boli na verejnosti oblečení v tých svojich...

No, no...

Rovnošatách?

Ukazovali sa občas, áno.

Nespomínate si, žeby si robili nejaké také slávnosti, alebo nejaké také pochody, takéto nejaké veci?

Neviem...

Verejné?

Neviem vám to potvrdiť, neviem vám to potvrdiť, pretože ja som bol vždycky držaný tak v ústraní, ja som... Kde sa dialo zle, tam som bol, ale napriek tomu, otec ma strašne strážil.

Hm.

Aby som nevyviedol nejakú hlúposť.

Alebo že by mali nejaké také svoje piesne? Títo gardisti? Nevybavuje sa vám niečo z toho obdobia?

Nie.

Hm.

Nie, neviem, pretože ja som išiel do školy a zo školy a potom som musel okolo domu robiť.

A v škole, ste hovorili, že ten učiteľ bol v garde, hej?

No ten mal dobrú metódu, ten nás tuto... ten nás ťahal za vlasy... Nepodarený bol.

Ako sa volal tento váš pán učiteľ?

Rojík.

Hm.

Rojík Fero.

A chodil on aj oblečený ako gardista do tej školy?

No, niekedy prišiel aj do školy ako v gardistickej uniforme a neviem, možno že chce byť direktorom, ale nemal na to.

Hm. Že mal takú ambíciu...?

Áno. No tak ako chlapi v škole, to sa predbiehalo. Ženy boli také putičky, tie museli len robiť, no a chlapi už si vyberali, čo sa dalo, tie zrníčka lepšie.

Hm. A v škole ste sa neučili nejaké také pesničky v tom období?

Ja som nikdy spievať nevedel, tak čo chcete po mne akú pieseň...? Cha... cha... cha...

Alebo prípadne, že by ste museli... ako potom za komunistov bola nejaká pionierska organizácia... Tak v tom období nebola Hlinková mládež?

Bola Hlinková mládež, Hlinková mládež a mali sme drevené pušky.

A čo ste s nimi robili?

No strieľali sme, nebolo čím. Cha, cha, cha. Cha... cha... Nie, to boli z dreva vyrezané také ako makety a to sme ako... no to bola výchova ako Hitlerjugend, no. To sa opičilo jeden po druhom.

Takže mali ste nejaké schôdzky, alebo čo ste robili cez túto... tie stretnutia tej Hlinkovej mládeže, ako to prebiehalo?

A viete, že ja som tam ani nebol? Ja som videl tie pušky, vedel som, že kamaráti tam chodia, ale ja som tam nechodil.

Nebolo to povinné vtedy?

Nie. Aspoň ja som tam nechodil.

Hm.

A ináč hovorím vám, kde sa mlelo niečo, tam som nechýbal. No.

A boli...? Lebo Hitlerjugend mali také rovnošaty. Aj Hlinková mládež mali také nejaké svoje špeciálne?

Vtedy sa propagoval viacej skaut.

Hm.

Skauting bol veľmi propagovaný, aj po vojne, ešte do štyridsiateho šiesteho alebo siedmeho roku, a potom sa to všetko zmietlo a bol socialistický... alebo...

Hm.

Alebo aký zväz mládeže.

Hej. A aký bol rozdiel medzi skautmi a Hitlerovou mládežou? A teda – pardon – Hlinkovou mládežou?

Neviem, no že... neviem, no ale... tá politická záležitosť, to neviem, to nemám ani šajnu o tom. Ale viem, že skauti boli ako ochrancovia prírody a tvárili sa teda akože tú prírodu chránia a snažia sa žiť s prírodou.

Hm.

No.

A tam ste chodili, do tých skautov?

Nie, ani tam nie. Lebo než som dorástol na vlčá, tak už sa to likvidovalo.

Hm.

No... Takže... Niečo som obišiel, niečo mňa obišlo, a furt som sa motal len pomedzi laty v plote.

Vy ste spomínali, že vlastne doktor Klein ostal ako jediný žid, rajecký, miestny...

Áno.

Žit' v Rajci aj po odsune tých ostatných, ktorí tam žili, ktorí boli tí obchodníci a krčmári a takto...

Áno.

A on ešte mohol teda byť ako lekár potom?

On fungo...

Mohol tú prax svoju lekársku...?

On fungoval ako lekár až do ostatku, pretože bol obrovský konkurent Kalužaja. A proste... vyhrabával ľudí smrťke z rúk.

Hm.

No, ťahal ľudí z lopaty. No. Bol vynikajúci lekár.

Takže ľudia k nemu chodili stále do tej jeho ordinácie...?

Áno, áno.

Bol vyhľadávaný ako lekár, áno?

Áno, áno. Áno.

Ako je možné, že on teda mohol zostať?

Tým, že bol...

Napriek tomu odsunu?

Tým, že bol vysoko kvalifikovaný, alebo vynikajúci lekár. Keď máte akýkoľvek, kdekoľvek akýkoľvek cirkus, doktora vždycky dajú bokom, aby sa mu nič nestalo, aby ošetroval ľudí.

Hm.

Farára, toho nemusia, ale doktor je otčenáš.

Hm.

To je na živobytie.

Lebo spomínali ste si... spomínali ste nám, že... dekan Marsina?

Áno. Áno.

Že ten nejakو mu pomohol k tomu, aby mohol zostať v tom Rajci?

Na kolenách prosil veliteľa gestapa, aby ho nechal. No lenže prišiel už taký, neviem, čo sa udialo, ale proste naraz Klein zmizol. No a potom po vojne sme sa dozvedeli, že rozprával, že bol v Mauthausene a že prišiel vychudnutý strašne, vyhladovaný.

A vy ste sa odkiaľ dozvedeli o tom dekanovi Marsinovi, že išiel prosiť toho gestapáka?

To sa hovorilo po Rajci, to bolo bežne známe. To bolo bežne známe.

Hm. Takže doktor Klein zmizol a nevedeli ste kedy, nevideli ste, že by ho nejako boli brali, odvádzali alebo niečo...?

Nie, nie.

Niečo takéto...? A okrem neho, vrátil sa ešte niekto iný? Nejakí iní židia?

Mahrer, ten bol v horách, tomu otec zahynul ako partizán. Telekovci, neviem, kde bola pani Teleková. A tí ostatní to neviem. To neviem. Asi... no nič, iba títo dvaja a Klein. Traja ľudia sa vrátili, z celého počtu.

Aj ste sa vy s nimi stretli, keď sa vrátili po oslobodení?

No však Mahrer odišiel niekedy v sedemdesiatych alebo osemdesiatych rokoch do Aus... do Izraela. Klein, k tomu sme chodili ako k doktorovi ešte po vojne. A Teleková, keď prišla, tak to som ako chalan bol pri tom, ako stála s tromi chlapmi – myslím – a hovorí: „Doteraz sme plakali my, odteraz budete plakať vy. A krvavými slzami, aj vaše deti.“ Viac neviem.

Hm.

No... takže bola vrchovate rozčúlená, že čo sa stalo, no... Ale to sa nedá... Takto to bolo.

A ako, ako reagovali ľudia na to... teda, že keď sa vrátil doktor Klein a pán Mahrer a pani Teleková?

Mahrer bol veľký ľudomil. Keď sa zabíjali prasatá, tak sa musela odovzdávať koža, aj masť. Od prasaťa myslím päť kíl masť. No a keď prišiel gazda, mal stopäťdesiat kilové, dvesto kilové prasisko a zobral z toho päť kíl masť, no tak každý to mal spočítané, že na koľko to vydrží a povedal pán Mahrer: „Nedá sa to... Koľko máte?“ – „Päť kíl.“ No tak on zobral päť kíl tej masť, čo predával na lístky, odkrojil a prisunul k tej, čo vyberal od ľudí. No... A vyrovnával takto ten deficit tých ľudí.

Hm.

No a... pani Teleková, tá odišla, tá sa stratila neviem kde, tá tam nebola dlho.

Hm.

No a doktor Klein, ten tam až do konca života býval.

Hej. Takže doktor Klein a pán Mahrer boli takí obľúbení medzi ľuďmi? Podľa toho, ako hovoríte, že...

Áno...

Hej.

Kleinovci, či Mahrerovci, to boli ako... pretože keď prišiel mäsiar kupovať nejaký dobytok alebo nejaká zvieratá, viete, obchodník je vždycky obchodník, sa snaží obtiahnuť toho predávajúceho. Mahrer prišiel, pozrel sa na to a povedal: „Gazda, koľko chcete za to?“ A jednal sa, a vždycky sa dohodol, a neobťahoval príliš. No a to bolo...

Hm.

U ľudí toto malo cveng. No, že bol... že nebol nejaký prílišný žgrloš, že... Alebo kúpil kozu, zabil kozu a vydával ju za barana. No.

Hm.

Tak to, to boli celkom iní ľudia.

A boli aj niektorí títo židovskí obchodníci takí, ktorí boli neoblúbení, že by ich ľudia nemali radi?

To neviem, to neviem, ja som u nich nekupoval.

Hm. Alebo, že by ste boli počuli niečo, že sa ľudia niečo rozprávali?

Nie, nie. To... bolo desať obchodníkov s textilom, kúpil meter látky za korunu, a mohol ju predať za korunu dvadsať, ale každý jeden. Do tej koruny dvadsať sa museli zmestiť všetci desiati v tom Rajci.

Hm.

Takže viete si predstaviť, čo tam bolo za tlačnica, že ako... ako sa k nejakému peniazu dostať. A daňová správa, tá si neodpustila ani halier. Mali to kruté, mali to kruté.

Lebo minule, keď sme sa rozprávali, aspoň teda tak to mám vo svojich poznámkach, vy sme spomínali, že boli aj takí obchodníci, ktorí tak nejako sa snažili ošmeknúť ľudí, alebo že sa tak medzi ľuďmi hovorilo, že tí židovskí obchodníci sú takí, že sa snažia aj oklamať.

Áno, to bolo. Ktorého obchodníka kto pochváli? No to máte aj teraz.

Hm.

To aj teraz.

A potom ste nám spomínali ešte nejakého advokáta? Advokáta nejakého židovského?

No... Lipscher

Lipscher sa volal?

Doktor Lipscher, no. No tak ten mal u ľudí, ktorí sa súdili, a ktorí mali nejaké spory, tak s tými bol na nože, pretože naťahoval súd, pokiaľ neprehral roľu alebo nejaký majetok proste nezískal... A zatiaľ to naťahoval furt, no. Lebo... tak sa hovorilo v krčme, medzi chlapmi – vybehne sliepka na ulicu a z jeden chalupy jedna baba a z druhej druhá baba a: „To je moja sliepka.“ A nevedno, z ktorého dvora kura vybehla, a idú k súdu a roľa je fuč, no. Takže aj múčnym vrecom dostal. Cha...cha... cha...

Múčnym vrecom dostal?

Áno. No išiel Fačkovec po rínku, prišiel k onému... k Telekovi: „Dajte mi vrece.“ No tak mu dal vrece a Lipschera križom cez rínok mlátil vrecom, že: „Ak mi tú roľu nenecháš, ja ťa zabijem.“ Takže... lebo roľa bola existenčná záležitosť.

Toto ste videli, ako...?

Nie, to sa... to sa tradovalo o Lipscherovi.

Hm.

No.

Chcem sa ešte spýtať aj, čo ste spomínali toho vášho pána dekana, dekan Marsina, on bol rajecký dekan, či kto...?

Rajecký dekan, v Rajci bol ako dekan. No...

Hm. Lebo...

Ináč to bol pravdepodobne Žilinčan, lebo tu je veľká rodina Marsinovcov... Neviem odkiaľ, kde mal korene, ale pravdepodobne tu. A bol veľký ľudomil.

Lebo vraveli ste, aj okrem toho, že išiel prosiť za toho doktora Kleina, tak ste vraveli, že keď vypuklo povstanie, tak išiel k tým partizánom teda povedať, aby sa stiahli z Rajca...

No áno, lebo vtedy bolo ohrozená celá... celá obec. Tam ich...

A vy ste to... vy ste to videli, ako on išiel za tými vojakmi?

Ale... ja som nemohol byť všade, no. Ale...

Ako ste sa to dozvedeli, že on teda išiel...?

To bolo na druhý deň bolo pred kostolom hlúčky ľudí a rozprávali sa o tom, no. Viete, ako to býva na dedine? Kde sa myš šuchne, už to všetci vedia. No. Takže, to sa dozvedel každý toto, takéto veci.

Hm.

Pretože partizáni, partizáni sa pekne stiahli, odišli a potom robili Nemcom problémy trebárs keď išli hore do Fačkova, alebo z Fačkova vozili... tam zase doplatili na svoju hlúposť. Na Fačkovskom sedle... cez Fačkovské sedlo, z Fačkova, z kuchyne vojenskej nosili do Vríckeho jedlo strážnej jednotke. A partizáni kdesi boli na akcii, ráno bolo teplúčko, slniečko svietilo, políhali si do trávy, bez zabezpečenia, bez stráže, bez nikoho, zaspali. A Nemci prišli, no tak ich... všetkých dvadsať ich tam skosili. Neopatrnosť.

Hm.

A necvičení vojaci. Nemali ani základné vojenské znalosti, no tak doplatili na to životom, dnes sú hrdinovia... hm... hm...

A ste nám aj spomínali dve také situácie, keď ste vy teda videli aj tých nemeckých vojakov v Rajci, jedno bolo tá situácia s tou pani, s tou židovkou... Že také dve situácie ste nám spomínali, keď ste vy videli...

No...

Čo robili nemeckí vojaci u vás v Rajci.

Áno.

Jedna bola to, keď naháňali a strieľali okolo tej staršej pani, tej židovky, to ste vraveli.

Áno, to som videl.

A potom, to s tým vaším susedom, že tak rýchlo sa teda musel tam...

To bolo tesne ako prišli, oni sa rozprchli po uliciach. A hneď na kraji ulice, ako vyšli za roh, položili ľahký guľomet a strieľali po ulici. Všetko, čo bolo živé, v perimetri, to padalo.

A vtedy aj niekoho zastrelili? Na ulici?

Nie, našťastie nie.

Hm.

Ale pre ochranu a výstrahu všetko vystrieľali. Teda prestrieľali, no.

Hej. Spomínate si ešte aj na nejaké ďalšie také situácie s tými nemeckými vojakmi v Rajci, že by boli niečo robili, alebo že by sa nejako zle správali, agresívne, alebo niečo podobné...?

O agresii neviem. U nás bývalo, keď prišli tí, po tom povstaní, prišlo ku nám šesť chlapcov. Mladí, dvadsaťroční chalani. Gejza, Ondrej, Jano, Fero a ja neviem... Gregor.... Bývali u nás asi tri mesiace, a potom jedného krásneho večera, sme sedeli večer, po večeri, doniesli nejakú fľašku vína alebo čosi takého, a s otcom a starým otcom a s mamou si štrngli, vypili, a ráno o tretej alebo o štvrtej odišli. Nepovedali nikomu nič, že kde idú, čo idú, ráno mali budíček, odišli. Asi za dva mesiace sa vrátil ich veliteľ, ten chodieval ku nám, starý otec mal takú líčenú posteľ, ako si pamätáte, z liesky upletenú...

Hm.

A na túto sa chodil vyvaliť na slnko, na dvor. Tak prišiel asi o dva mesiace, doškriabaný, dotrhaný ako kocúr po haraní, tak sme sa ho pýtali... mama vedela trochu po nemecky, že kde sú títo chalani, „Kaput, kaput...“ Všetci zahynuli, boli na Orave proti partizánom, tam ich dostali do obkľúčenia, všetko vybili do nohy. No...

A to boli nemeckí vojaci z Nemecka, ktorí u vás...?

Nemci, Nemci. Nemci, Nemci...

Hm.

A potom ten veliteľ odišiel tiež, po nejakom čase, a prišli starí dvaja páni, jeden mal čosi cez päťdesiat, druhý cez šesťdesiat, a to som sa ja mal, tam som si zjedol zuby. Robili ako zásobovači, do kuchyne, no a každý deň mi doniesli takýto pakel cukríkov. Ja som rozdával po ulici všetkým kamarátom, no a ja som si neodriekal, no. A mal som po zuboch, za chvíľku. Hm... Takže voči nám sa správali veľmi korektne. Veľmi korektne.

Hm.

Keď nejaký veliteľ mal tam zápisník a stratil ho, a niekto ho našiel, a on mal popísaných ľudí, že v holičstve jeden chlapík, devätnásťročný sprostý chalan: „Tam máme samopaly, tam máme guľomet, tam máme lyže, tam máme výstroj...“ no tak... A potom mu ho vrátil niekto, ten zápisník, ho našiel niekto z obyvateľov, tak mu ho vrátil, tak ten, aby nemal komplikácie, tak všetkých pozbieral a do koncentráku. Do Mauthausenu. Takže... no ale on bol opravdu primitív, hlúpy ako holič.

Hm.

Že... fajčil, veľmi tuho fajčil. A než by bol vymenil jedlo za cigarety, no on vlastne menil, cigarety pýtal a jedlo dával. No... keby to bol naopak robil, tak prežije, takto vyhladoval a zomrel. Takže takýchto tragédií sa tam udialo možno aj viac, no. A najväčší komunista z ulice udal pekára, že pre partizánov pečie chlieb. Tak: „Už si doma, Janko?“ – „Už...“ a prásk mu po hube. No lebo vedel, že ho udal.

Hej.

On sa to dozvedel ešte po ceste domov.

A to on bol komunista už vtedy, v tom období?

Áno, už vtedy bol komunista.

Ale však vtedy komunisti boli s partizánmi, tak ten mal držať s partizánmi nie? Cha, cha, cha...

To bolo všelijaké.

Vtedy skôr tí gardisti boli proti partizánom.

V dvadsiatom prvom, alebo, v dvadsiatom prvom bola založená strana, Komunistická strana Slovenka. A neviem, asi o dva, o tri roky sa spravila, vytvorila sa bunka piatych ľudí v Rajci, komunistov. A nebohý Gero, to bol rezbár, mal takú spomienku na to v Cielí ešte vtedajšom, novinách, že pre nezáujem o politickú prácu sa bunka rozpadla. No... no...

Hm.

No ale oni stále do toho... môj otec takisto nepovedal nikdy nič, kde ide večer, len zobral nejaké suché bylinky čajové a išiel k susedovi, a to bol tiež rezbár, nejaký Kašiak. A sedeli, bavili sa, rozprávali, a on im čítal Internacionálu, on im čítal Kapitál Marxov a takéto veci. No tatko naraz po vojne začal tak dosť, také divné reči mal... hovoril: „Kde ste chodil na to...?“ – „No ku Kašiakovi.“ No... tak potom vyšla pravda najavo, no.

Hej. A vy ste spomínali, že tí, čo boli gardisti v Rajci, že tí na to svoje členstvo nejako doplatili. Potom, neskôr...

No... bol tam jeden prípad, Ďurčan, z vedľajšej dediny sa hlásil k Nemcom, Slovák sa hlásil k Nemcom. Nitrán sa volal myslím, Nitrán. Hlásil sa k Nemcom, a potom bol ľudový súd, veľká sláva, veľký cirkus. Odsúdili ho asi na pätnásť alebo na dvadsať rokov. A prepustili ho potom, lebo dostal tuberkulózu. A jeho žena aj s jeho synom, ako sa dostali do Kuneradu neviem, ale tam bol partizánsky štáb, a tam ich teda týrali riadne, tam im pichali špendlíky pod nechty a žeravé špendlíky, no týrali. A nakoniec ich pustili a utekali do lesa, a ako išli hore, hore do hory, tak po nich strieľali, zabili.

Hm.

A ostatní...

A to ste sa ako dozvedeli, že ich tam mučili a strieľali po nich?

Ježišmária, no ako som sa dozvedel? Ja som nestrieľal v Kunerade, to prišlo, to sa, tí čo tam boli, tí to doniesli. No.

Hm.

A tí ostatní... tak nejaké pracovné zadelenie alebo nejaké také... takto boli postihovaní, z tej sociálnej oblasti.

Hm. Vy ste nám spomínali minule, že museli nejakí gardisti u vás na záhrade kopať nejakú...

To bolo za humnom, padla bomba, udrela na skalú, otočila sa, na ďalšiu skalú, ja neviem, ako sa to všetko mohlo stať, a znova na skalú a špicom dolu. A našej spolužiačky, manželka je spolužiačka, našej spolužiačky otec sedel na nej a takých desať, pätnásť centimetrov od poistky do nej kopal krompáčom. A oni ich proste pozbierali a ideme na tie nebezpečné roboty, no. Tak... Takže to bola prvá záležitosť, a potom ich postihovali aj tak, že trebárs deti museli... nemohli do školy, alebo tak. Proste mstili sa.

Hm. A ešte ste nám aj spomínali minule, ja tu tak rýchlo sa pozerám do tých mojich poznámok, že keď ste teda boli... potom, ako vlastne židov odsunuli z Rajca, že niečo sa tam stalo na židovskom cintoríne, nejaká taká...

A...

Situácia. Čo to bolo, môžete nám o tom povedať?

Tam boli krásne žulové pomníky, vysoké, ako štvorboké ihlany a predtým, než ich odsunuli, tak tam v noci svietili, na cintoríne. A keď odišli, tak zasa sa svietilo a to boli také kusy kameňa... no a potom pomaličky tie kamene padali a všade tam bola vydlabaná jama do toho, diera. Tak hovorilo sa o tom, že tam mali celý majetok, zlato a ostatné veci. No, tak ľudia to vykrádali.

A to... toto ste videli vy?

To sa... to sa... to sme videli večer, sme išli na záhumnie a videli sme, ako tam blinkotajú sviečky alebo kahance a tak. Ale kto tam bol? Kdeže, to by sme boli dostali. Cha...cha... Takže... No všeličo sa udialo.

Hej. Rajec bol pred nedávnom v správach a v novinách v súvislosti s bustou Ferdinanda Ďurčanského....

No o tom sa veľa hovorilo, veľa písalo, aj predtým, aj teraz. Ďurčanský, Sidor a... No Ďurčanský bol rodák z Rajca, tak viete, tí ľudia, ktorí sa k nemu hlásili ako rodina, keď bol minister zahraničia alebo čosi takého... neviem, nejaký minister bol... No tak samozrejماً vec, že boli na koni a teraz čakajú, ako to dopadne. No.

A vy, vy si ho pamätáte z Rajca?

Nie, nie.

Hm.

V Rajci to bývalo tak; najmladší alebo najstarší syn zostal na roliach, a ten, čo sa dobre učil, tak ten vyštudoval a keď zmaturoval, už aj mazal do Bratislavy.

Hm.

A keď prišiel, tak len: „Ahoj otec, ako sa máš? Daj peniaze.“ A išiel preč. No.

A nejakých jeho príbuzných ste poznali?

Nie, neviem. Nevie ani, z ktorej rodiny to je. Bolo ich tých Ďurčanských je tam viac a ktorá to je rodina neviem.

A ako to ľudia vnímajú to, že mu tam bol odhalený ten pamätník, lebo...?

Ja tam chodím veľmi málo a o týchto veciach nemám ani páru. Nerozprávam sa o tom vôbec, no.

A vy osobne, čo si o tom myslíte?

Nikoho, v nikoho topánkach nie som. Ja žijem len svoj život a každý, v akej situácii sa dostane, do akých situácií, za to si niekedy si môže sám, a niekedy nepredvídané okolnosti, niekedy neopatrnosť. Ale sú to jeho topánky a ťažko ho je súdiť za čokoľvek. Takže... Dáte mi za pravdu?

Rozhodne.

Cha...cha...

Cha... Ešte sa mi vynorila taká jedna otázka, v súvislosti aj s tým, ako ste teda chodili do tej školy, lebo mňa to tak zaujíma, ako to také dieťa, v takom veku, už ste neboli úplne malý, ale predsa len, školák, hej. Ako ste vnímali aj takú tú situáciu, že ja neviem, či v tom období... lebo ste hovorili, že boli aj... že sa hovorilo aj o tých židov, že kradnú tie... tie kresťanské deti, a tak ľudia medzi sebou, že si takéto veci rozprávali. Zachytili ste niekedy, že v škole dajme tomu, nejaký učiteľ alebo niekto...?

Nie. Nie...

Že by takéto niečo...?

Učítelia nikdy. Vtedy boli ľudia, alebo teda učítelia dá sa povedať, apolitický, venovali sa viacej tej duchovnej oblasti, tej náboženskej.

Hm.

Ale takéto veci, to sa nerozprávalo. Pán prezident, pán Hlinka, to boli sviatosti.

Hm.

Ale to ostatné, to nás vôbec.

Prípadne nejaké také protižidovské... bola taká propaganda v tom období...

Nie, nie.

Nepamätáte... nespomínate si, že by niečo také?

V škole nikdy. V škole nikdy.

A tak mimo školy, nejaké...?

Jedine tento, Gregoš, ten učiteľ, ten chválil židovskú školu. A že rabín mal pol druha metrovú lieskovicu.

Hm.

A kto nevedel, toho vyt'al.

Tak ten to skôr tak chválil ako, hej?

Áno, to bola pochvala pre neho. Keď to nevedel, tak to do neho nabil. Cha... cha...

Lebo napríklad na niektorých miestach nám ľudia hovorili, že si spomínali, že bola taká, že buď boli nejaké plagáty po meste, po obciach, alebo niektoré židovské domy, že by boli nejaké také nápisy...? Takéto veci...?

Bolo, to bolo. To bolo.

Áno?

Dokonca prišli aj vagóny s propagačným materiálom, ale to boli, propaganda nielen proti židom, to spájali s komunistami. Ale boli v tom zamontovaní aj židia. Proste kadejaké krvavé, skrvavené tváre, a také všelijaké... Proste, že židia sú tomu všetkému na vine, že je vojna a že je takýto stav.

Hm.

To bolo. To prišlo na železničnú stanicu a tam sa postavili vagóny do radu, otvorili schodíky do nich a poďte sa pozrieť, čo je komunizmus.

A boli ste sa aj vy pozrieť?

Kde som ja nebol?

Cha, cha.

Cha, cha.

Takže toto ste videli na vlastné oči?

Áno.

Aké materiály, ako vyzerali tie materiály, to boli nejaké letáky?

Papier...

Hm.

Papier... na papieri namaľované.

Aj to rozdávali ľuďom, že si mohli zobrať?

To si už nepamätám, ale niečo myslím, že dávali nejaké také kožené plátky. Kože lisované a na tom bola trikolóra, ale čo tam už bolo, neviem. Ale dávali niečo.

A tak približne zhruba v ktorom roku toto asi mohlo byť?

Tak na kalendár nie som.

Tak, či to bolo pred povstaním, alebo už bolo povstanie vypuknuté?

To bolo za Slovenského štátu a mohlo to byť tak v druhej, tretej triede... štyridsaťtri, štyridsaťštyri...

Hm.

Tam bol ten cirkus najväčší, tá propaganda. To sa tak najintenzívnejšie žilo. Až potom... potom už mal každý strach...

A kto to prišiel, kto to bol, kto to organizoval? Tam tiež boli nejakí vojaci, alebo kto tam bol s tým vlakom?

To boli otvorené vagóny... a nikto... ja som tam nevidel nikoho, že by tam nejako okolo toho oferoval, alebo obzeral a dával pozor na to.

Nebolo to nejako organizované, že by boli...?

Nie...

Ako ste sa vy o tom dozvedeli? Že sa to tam deje?

Lebo stanicu som mal sto metrov od chalupy. A ja som pomedzi vagóny furt lietal. No, takže... Neviem, neviem, nespomínam si.

Hm.

Ale takéto... toto sa veľmi tak nejako ujímalo, to každý bol z toho vytrasený, nejako vystrašený. Takže... neviem.

Takže ľudia boli vystrašení z čoho...? Z tých židov...? Alebo...?

Z tej propagandy.

Z propagandy.

Veď to pôsobilo veľmi, červená farba na bielom papieri a tváre a zdeformované, rozbité. To nebolo... nepríjemne to pôsobilo.

Hm. Vynára sa vám ešte niečo v pamäti, z tohoto obdobia Slovenského štátu, čo sa teda týkalo rajeckých židov, alebo takej tej nejakej antisemitskej, protižidovskej propagandy? O čom sme sa zatiaľ ešte nerozprávali?

Neviem, to už... neviem, neviem... nespomínam si.

Tak ja sa teraz opýtam mojej kolegyne a pána Beyraka...

Či som niečo nezamlčal.

Či... alebo či nemajú ešte nejakú doplňujúcu otázku, prípadne niečo vyjasniť dajme tomu, že...

Hej.

Zachytili niečo, čo nebolo celkom jasné, alebo chceli by doplniť, ešte sú zvedaví, ešte trošku detailnejšie napríklad, alebo...

Cha, cha, cha...

Možno majú nejaký nápad aj oni.

...

Takže máme dve otázky, ktoré sú nejaké veci, ktoré by sme si chceli vyjasniť. Jedna sa týka tej situácie, keď ste vy videli, ako naháňali nemeckí vojaci tú pani...

Starú pani...

Tú židovku, starú pani. Povedali ste teda, že to bola židovka.

Áno.

A vy ste odkiaľ, alebo ako ste vedeli, že ona je židovka?

No pretože ináč by jej dali pokoj, ona bola niekde, bola to obchodníčka z Kľače, a ona bola niekde u niekoho schovaná... a ako sa dostala von, prečo išla von, to neviem, to sa nikto nedozvedel, ale proste robili si z nej srandu proste, takýmto sprostým spôsobom ju tam znemožňovali.

A vy ste túto pani poznali, vy ste vedeli, kto to je?

Nie, ale ten čo prišiel do oného, do Rajca z tej Kľači a povedal: „Židovku z Kľači...“, alebo tak nejako, že ju naháňajú.

Hm, hm.

Tak to sa vedelo.

Takže ste sa to dozvedeli od toho pána...

Ja som sa to dozvedel z počutia.

Ale vy ste vtedy, keď ju naháňali, vy ste nevedeli, že ona je to židovka? Či...?

To sme vedeli, to sme vedeli, to sa už ako donieslo, a späťne to išlo.

Hm.

No...

A hovoríte teda, že iného by takto nenaháňali, takže kresťanskú ženu by takto nenaháňali?

No určite nie, pretože keď bol partizán, tak s tým sa nemaľovali, toho buď poviesili, alebo zastrelili. No. A toto si urobili takú... taký... takú zábavu.

Hm.

No... krutú, ale zábavu, no.

Mala tá pani na sebe nejaké označenie?

Nemala. Nemala nič. Ale nebyť židovka, tak jej dajú pokoj.

Hm.

Oni sa normálneho človeka, ktorý im dal pokoj a nerobil proti nim, ani sa nedotkli. S každým mali pokoj, pokiaľ oni mali pokoj.

Hm. Jasne.

A ďalšie?

A ďalšia otázka, presne, sa tyká toho, čo ste spomínali, že váš starý otec kúpil od doktora Teleka nejaký kus role.

Áno.

Nejakú zem.

Jednohektárový kus.

A kedy to ten váš starý otec kúpil?

Prosím?

Kedy to kúpil?

Po tej licitácii, keď boli odsunutí tí židia, tak potom sa rozpredávali tie majetky. Rozpredávali sa otomany, kreslá... Sedliak mal lavicu a stoličku, trojnožku pod kravu, aby mohol dojsť, no. Čo mal aké nábytky, kde boli? No, tak toto sa rozpredávalo, čo sa ešte, čo ešte richtár zachránil, alebo gardisti nebrali pre seba, tak to sa rozpredávalo na licitácii.

Hm.

No.

Takže váš starý otec to kúpil na tej licitácii?

Áno.

Hm. Po odsune.

No.

Kúpil ešte aj niečo iné, nejaký nábytok alebo niečo?

Nie, nie, pretože z môjho otca mal sluhu viac menej, pretože... no... boli tam také nejaké sporné veci... a ako že pre neho roľu, no. A nakoniec ako ju kúpil, tak prišiel o všetko, o celú roľu.

Hm.

Aj o peniaze, aj o roľu. Bola to situácia vypätá, pretože ja som končil vtedy, keď bol ten súd, to si pamätám, ja som mal asi trinásť alebo štrnásť rokov. Mama hovorí, prosím ťa: „Daj pokoj s roľou, deti nám dorastajú, pôjdu ďalej, alebo nepôjdu ďalej, treba ich zabezpečiť. Vykašli sa na tú roľu.“ Ani nemal tie peniaze, pretože starý otec mal peniaze, pretože bol Amerikán, bol dvakrát po šesť rokov v Amerike, tak čo si zarobil, tak to mal. No. A potom v štyridsiatom piatom, v októbri alebo v novembri, keď bolo kolkovanie peňazí, tak prišiel aj o tie. Na viazanom vklade, to viete už aj vy.

Hm.

No, takže takýmto spôsobom prišli ľudia o všetko.

Hm.

No. No nič, chvála Bohu, nie som poľnohospodár. Cha... cha... Lebo otec mal sen, že pôjdem do strednej poľnohospodárskej školy do Martina. Tam bola vtedy široko ďaleko jedna stredná škola poľnohospodárska. No, no, no... dost'.

Iné pre vás osud určil, takže...

No určil mi večné smrady, no. Chémii.

Chemik.

No... no... Tak...

Pán Kardoš, ja vám chcem...

Každý máme napísanú ináč tú stránku.

Tak, presne. Chcem vám veľmi poďakovať za tento veľmi zaujímavý a najmä veľmi cenný rozhovor. Lebo vaše spomienky sú naozaj už v súčasnej dobe...

No berte to tak, že...

Unikátne...

Berte to tak, že som bol chalan, ktorý behal, kde sa dalo, no. Kde bolo trošku ako riziko, keď pred odchodom Nemci stiahli všetky povozy do jednej ulice. Kto mal kone, tak musel dať aspoň jedného koňa, alebo pár koní a odvážali do Banskej Bystrice pri ústupe. Vtedy tatko zavrel bránu a hovorí: „Tým bičom dostaneš, keď vyjdeš na ulicu.“

Hm.

Žiadna, to nebola výchova, že dobrým slovom.

Hej.

Ja hovorím, že humanita je nezmysel.

A od vás tiež zobrali koňa vtedy?

Myslím, že hej. Áno.

Hm.

A bol... otec bol potom v Prečíne preň. Pri Považskej Bystrici.

Hm.

Vtedy sa narobilo toľko všelijakých zmätkov, takých lotrovín, krádeží, a všetko... to si neviete ani predstaviť. A bolo to strašné. Nebol si istý životom nikto. My sme mali dom tak v ulici, na jednej strane prázdno, nebolo nikoho a ničoho, a stál som na plote a počítal som, koľko mín doletelo z Porubskej, ako zo Sokola, z hory do Rajca. Tam bili Rusi, Rumuni prišli prví k nám...

Hm.

A mínometnou paľbou tých Nemcov odtiaľ vypratali. No. A zas ma starý otec vyrúbal: „Čo tu robíš? Hybaj preč!“ Cha, cha, cha...

Ste to mali ťažké z každej strany.

No. No tak, ale nebolo to najhoršie, to ešte sa dalo vydržať, no.

V každom prípade ďakujeme veľmi pekne za to, že ste sa podelili o... o vaše spomienky...

O tých židoch ešte. O tých našich.

Dobre, OK.

Ja som im opravoval takto v byte, čo mali poškodené, a najprv som urobil kreslo a keď som ho spravil, tak starý pán bol veľký, uveličený teda, že je ako bolo pôvodne, že opravené. A potom mi hovoril: „A nemohol by ste sa nám pozrieť aj na gauč?“ Mali rohový gauč oni. Potom, keď prišli z tých Myjavských lazov, tak ich komunisti... to bola vyvrhnutá sorta, podnikatelia, obchodníci, veľkoobchodníci, to boli všetko maloburžoázia, to boli nepriatelia štátu. Ideologickí. A to je to najhoršie. Tak išli z jedného pivničného bytu do druhého, tam mali potkany, tam mali vodu, tam mali myši, tam mali šváby, a vždycky mali jeden prekrásny intarzovaný nábytok, jaseňový; a samozrejme pri tých sťahovačkách sa to poničilo. Tak aj ten gauč. Že či by som im ho nemohol opraviť? Hovorím: „Dobre.“ Tak takými to klincami bol zhlobený, ako hrady sa zbíjali, a už keď som ho urobil, keď som ho dal dohromady, hovorím: „Tak si môžete zopakovať svadobnú noc.“ – „Kiež by Boh dal!“

Cha, cha, cha!

Cha... cha...!

To bolo u tých...?

Stará pani.

U tých Frankelovcov?

Áno.

U tých vašich priateľov. Ale to už bolo tu v Žiline, po vojne, áno?

Tu. Tu v tomto, áno. Tu v tomto dome.

Cha, cha. Jaj, no.

No a potom ešte...

A ešte tu máme jednu vec.

First time he said that he had... very...

Hm.

That he was influenced...

Hm.

And that he tried to cope with it... That is also something I would like him to talk about.

Hm.

You remember? You have...?

Yes...

Takže vlastne... Teraz Nathanovi, ako hovoríte o tých Frankelovcoch, napadlo, že vy ste nám minule aj spomínali a radi by sme to mali na tej nahrávke, ste nám spomínali, že vy sám ste boli ovplyvnený takým... proste takým...

No pozrite sa...

Protizidovským...

Na takého chalana sa nalepí všetko možné. To viete.

Áno.

A nikdy nie to lepšie, ale to horšie. No... A starý pán Frankel to nejako vycítil a hovorí mi: „No ja viem, že vy ste proti nám židom tak zaujatý trochu, ale zamet' me to pod koberec a nebavme sa o tom nikdy viac. Vy ste katolík, chcete zomrieť ako katolík, ja som ako žid a chcem zomrieť ako žid. Nebavme sa.“ Najlepší kamaráti. A čo ešte d'as nechcel, prišiel som do, ku dcére vlni a vonku som bol, neviem, čosi som sa motal pred chalupou a jeden pán ma zavolať, aby som išiel k nemu. Ja ani slovo po anglicky, ale ruky nohy pomohli a dozvedel som sa, že otec jeho bol z Lodže, z Poľska, potom odišiel do Kyjeva, z Kyjeva odišiel potom do Spojených štátov a on teda kde sa narodil, to už neviem, ale mal vyše osemdesiat rokov dobre, takže asi ešte na Ukrajine sa narodil. A... ohromne ako taký ústretový, veľmi... veľmi dobrý človek, no. A volal sa pán Rosenbaum.

Hm.

Žid.

Áno.

A: „Ja chasid... chasid...“

Hm.

No tak tí pravoverní ako, ortodoxní. Takže ten tú klobásu nejedol. Cha, cha, cha...

Cha, cha, cha... Tak ste sa ešte aj v tých Spojených štátoch zoznámili...

Hej, hej. No tak...

A s pánom Frankelom ešte ste v kontakte? Ešte žije ten váš priateľ?

Nie, nie, už dávno zomrel, asi pätnásť alebo dvadsať rokov je tomu, ale to bol, to bol veľmi dobrý človek, veľmi dobrý. A mňa učil, mne dal strašne veľa. Mne osobne veľa. „Pozrite sa, tie ženy, ako sú krásne oblečené, pozrite sa, tí chlapi, ako chodia ako kocúry,“ cha... cha... cha...

Cha, cha, cha.

Aj humor, aj vážne veci, vedel to veľmi dobre podať. No.

Takže pri ňom ste tak zmenili ten...?

Prosím?

Pri ňom ste prelomili ten taký odstup alebo...?

Ja som...

Ako to bolo?

Ja som začal nad tým uvažovať, že nakoniec je to nezmysel, takéto bariéry si stavať medzi ľuďmi. To je totálny nezmysel. Pretože ako každý, ak si ctí rodičov, tak to náboženstvo si zachová. Už keď, či odskočí od toho alebo neodskočí, to už je na ňom, individuálne, ale je zbytočné sa o tom hádať a presviedčať niekoho, že čo je pravé a čo nie je pravé. To sú nezmysly.

A čo si myslíte, že kde ste nadobudli taký ten odstup od tých židov? Ako... prečo ste teda až potom neskôr vlastne pochopili, že...?

Keď to bolo... ako malý chalan... keď to bolo o židoch, tak to bolo vždycky – žid bol zlý. Žid vždycky katolíka sa snažil ošmeknúť. Pretože naši chudáci ľudia nevedeli čítať, písať, a prišiel do krčmy, dal si dva, tri pol deci a na futro mu písal päť čiarok, alebo šesť. A prišiel o chalupu, prišiel o roľu, a bol na holine. Bol holý. A toto... toto sa vám zbiera, to sa tak... To sa tak hromadí, hromadí, hromadí, až na koniec...: „A to sú zbojníci!“ A zostane vám to proste a musí vás niekto... Buď dostanete na hubu, alebo vás niekto presvedčí svojim príkladom.

Hm.

No. Keď stratil okuliare, čakal ma tuto a hovorí mi: „Mal som okuliare, tristo korún stáli, to boli drahé ako hrom,“ No mali malý dôchodok, komunisti nechceli im nechceli dať týmto ľuďom nikdy moc. Hovorím: „Ideme pre ne!“ - „A ako?“ Hovorím: „Vaším vozom, alebo mojím?“ – „Mojím!“ Tak ideme. Tak som hrabol takto do potoka, hovorím mu: „Kde ste stál? A čo ste robil?“ – „Tuto...“ a už si to odkráčal presne na šírku topánky. A nahýbal som sa nad potok a okuliare čľup do vody. A ja som hrabol a okuliare som mu podal: „Nech sa páči!“

Cha, cha.

Pol roka mali so mnou prácu židia. Pol roka ma liciovali.

Cha, cha.

Cha, cha, cha. Takže... neviem, to boli dobrí ľudia tiež. Ale... obchod je obchod a človek ako taký je mimo obchod. To sa prejaví ináč, no.

Tak veru. A my vám ďakujeme, že ste nás prijali tuto u vás, že ste sa zase voči nám takto prejavili, priateľsky, ústretovo... a venovali ste nám svoj čas. A porozprávali ste nám naozaj veci, ktoré iba vy ste nám mohli povedať, lebo sú to vaše osobné spomienky.

Ja to mám do stopäťdesiat, milá pani.

Áno? Tak to sa ešte uvidíme, oj joj. Cha, cha, cha...

Cha, cha, cha...

Cha, cha...

Cha, cha, cha. No spravte si kópiu, už to nebudeme opakovať. Lebo pozabúdam. Cha, cha...

Ďakujeme a už teda pozeráme, že je neskoro, sme vás zdržali celkom dost'.

Ja bývam do dvanástej, do jednej v noci hore, lebo bývajú dobré filmy v noci.

Hej, v noci idú tie najlepšie, aby čo najmenej ľudí videlo.

Aby boli všetci na druhý deň ogabaní, ospalí.

No. Cha, cha, cha...